

MÜASİR DÜNYADA ETNİKLİYƏ DAİR NƏZƏRİ MÜLAHİZƏLƏRİN TƏHLİLİ

MƏRYƏM ORUCLU

AMEA Arxeologiya və Antropologiya İnstitutunun
Antropologiya Mərkəzinin aparıcı elmi işçisi, tarix
üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

E-mail: oruclu.meryem@gmail.com

Müasir dövrdə xüsusilə, polietnik dövlətlərin dağılması nəticəsində dünyanın etno-siyasi palitrası ciddi dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Belə ki, bir çox amillərin təsiri ilə dünyanın demək olar ki, bütün regionlarında bəşəriyyət etnik münaqişələrdən qaçınan təhlükə ilə üz-üzədir. Bu proseslərdən daha çox əziyyət çəkən isə millətlər və xalqlardır. Dünyada cərəyan edən etno-siyasi proseslərin mahiyyətini dərinlən dərk etmək və bu prosesləri düzgün qiymətləndirmək üçün etniklik anlayışının mahiyyətini və etnikliyə münasibətdə tarixən formalaşan fərqli yanaşmaları araşdırmaq zəruridir. Tarixən tədqiqatçılar arasında etniklik anlayışına, o cümlədən etnik mədəniyyətin təbiəti ilə əlaqədar fərqli yanaşmalar mövcud olmuş və olmaqdadır. Bu sahədə tədqiqatçılar arasında fikir birliyi yoxdur.

Etnikliyin mənşəyi və mahiyyəti ilə bağlı irəli sürülən nəzəriyyələrdən biri primordializm nəzəriyyəsidir. "Primordializm" terminini ilk dəfə 1957-ci ildə antropoloq Edvard Şils dinin insanları bir xəyali cəmiyyətə bağlamaq qabiliyyətinə dair bir məqalədə təqdim etmişdir (1,s.21-22). Primordializm nəzəriyyəsinin tərəfdarları ən qədimdən, hətta ibtidai icma dövründən sonradan "etnos" adlandırılan kollektiv icmaların mövcud olduğunu iddia edirlər. Etniklik fenomeninə primordialist yanaşma tərəfdarları hesab edirlər ki, əzəli bioloji əlamətlər və xüsusiyyətlər, xüsusilə ərazilər mövcud olduğuna görə etnik qruplar və millətlər mövcuddur. Hər hansı etnik qrupa mənsub olan insanlar arasında qohumluq əlaqəsi mövcuddur. Bəhs edilən bu qohumluq eyni zamanda etnik qrupların öz ailələrinə oxşarlığını fikirləşməsinə imkan yaradır. Etnik qrupa mənsub olan insanlar arasında harmoniya qardaşlıq əlaqələri səviyyəsindədir. Burada etnik dil isə qohumluq dilidir. Etnik qrupların qrup daxilində davranışları da ailə qaydalarına uyğun olaraq formalaşdırılır. Məsələn, Qabon və Kamerunda bir-biri ilə mübarizə aparan qəbilə və etnik qrup üzvləri yenidən birləşib mübarizəyə başlayanda, onlar özlərinin əvvəlki nizamsızlığını ailə daxilində baş verən adi dava-dalaş kimi izah edirdilər. Bu fikirlə-

rin müəllifi olan tədqiqatçı alim Donald L. Horovitsə görə, etnik qohumluq əlaqələri ailənin etnikliyə analoji təsirindən yarana bilməz. Belə ki, ikili arasında daha çox birbaşa əlaqələr mövcuddur. Hər hansı mənsubiyyət ailə münasibətlərinin qohumluğundan yaranır və bu prosesdə etnik əlaqələr ailə əlaqələrində piramidvari şəkildədir. Bəzi kiçik etnik qruplar qəbilələrin qohumluq əlaqələri fonunda çox zəif görünür. Burada əsas və əhəmiyyətli rol adət-ənənəsi, dini, dili olan nisbətən daha böyük qruplar və böyük qruplar oynayır (14,s.57).

Primordialist yanaşma tərəfdarları əsas olaraq etnikliyə daha çox diqqət yetirir və hətta bir qrup tədqiqatçılar etnik müharibələri dərisinin rənginə, dini mənsubiyyətinə, qan qrupuna və digər əlamətlərinə görə həmrəy olmuş bir qrup insanların özünü dərk etməsi uğrunda mübarizəsi kimi qeyd edir (3,s.62). Primordialist nəzəriyyənin tədqiqatçıları etnikliyə münasibətdə əsasən iki yanaşma üzərində dayanırlar. Bunlar biososial və sosial-tarixi yanaşmalardır. Etnikliyə biososial yanaşmanın tərəfdarları Çarlz Darvinin formalaşdırdığı məşhur təbii seçmə qanunlarını həm də insan cəmiyyətinə şamil edir və hesab edirlər ki, insan özünü qoruma və nəsil saxlamaq instiktinə tabe olur. İnsan genlərini qorumaq və yaymaq üçün məhz təbiət tərəfindən "proqramlaşdırılmışdır". Biososioqların fikrincə, insanın təkamül yolu ilə öz mövcudluğu uğrunda mübarizəsi kollektivdə baş verir və eyni zamanda kollektivin bir hissəsi olmaq istəyi insan təbiətinə xas olan xüsusiyyətdir. Uzun müddət ərzində formalaşan və eyni zamanda müəyyən dərəcədə sabitliyi qoruyub saxlamağı bacaran kollektivdə tədricən müəyyən genofond yaradılır. Bu genofondun daşıyıcıları öz mövcudluqlarını mühafizə etmək, genlərinin sağ qalmasını təmin etmək, o cümlədən icmanın bioloji sağlamlığını qorumaq və özünü çoxaltmaq üçün digər insan populyasiyaları ilə mübarizə aparırlar (10,s.38).

Qərb tədqiqatçıları içərisində etnikliyə biososial yanaşmanın görkəmli nümayəndəsi hesab olunan Pyerom van der Berqenin fikrincə, etniklik hər şey-

dən əvvəl əcdadlara meyillidir. Məhz bu cür əcdadlara bağlılıq etniklik fenomenində əsas və həlledici rol oynayır (9,s.220).

Etnikliyə biososial yanaşmaya daha çox marağ göstərən L.N.Qumilyov etnosu bəşəriyyətin təkamülü üçün nəticə deyil, ilkin şərt hesab edir. O, qeyd edir ki, həqiqətən müxtəlif xalqlar müxtəlif tarixi dövrlərə və fərqli tarixi talelərə malikdirlər. Həmin fərqli talelər isə ayrı-ayrı insanların xarakterini formalaşdıraraq şəxsi tərcümeyi-hallar kimi silinməz iz qoyurlar. İnsanların onları qidalandıran təbiətlə gündəlik təması vasitəsi ilə onları əhatə edən coğrafi mühit də etnoslara təsirsiz qalmır. Eyni zamanda bu prosesdə əcdadlardan miras qalan adət-ənənələr də öz rolunu oynayır, o cümlədən qonşuluqda olan etnik əhatə ilə ənənəvi düşmənçilik və yaxud dostluq da özünün mədəni təsirini göstərir. Bu prosesdə dinin də əhəmiyyətli dərəcədə təsiri var. Bütün bunlarla bərabər, hər hansı təbii hadisə kimi, məhz etnoslara məxsus olan inkişaf qanunları mövcuddur (6,s.14). Müasir dövrdə elm aləmində etnikliyə biososial yanaşma o qədər də populyar deyil. Etnikliyə dair primordialist nəzəriyyədə sosial-tarixi və mədəni-psixoloji yanaşmalar tədqiqatçılar arasında hələ də kifayət qədər üstünlük təşkil edir. Bu yanaşmanın tərəfdarları etnikliyi çoxəsrlik tarixi təcrübə nəticəsində formalaşan davamlı sosial fenomen, təcrübəli qrup kimi xarakterizə edirlər. Y.Bromley də məhz etnosu tarixən müəyyən ərazidə formalaşan, oxşar mədəniyyəti və psixologiyası olan və digər qruplardan fərqlənən sosial-mədəni birlik kimi təqdim edir (4,s.9). Bu nəzəriyyənin tərəfdarları etnik kimliyi doğulduğu gündən bəri əldə etdiyi qapalılığı fərdin əsas xüsusiyyəti kimi izah edirlər. Burada hər hansı bir sinif və ya siyasi amillər mövcud deyil. Yəni etnik mənsubiyyətinə görə rusiyalı Rusiya, Kanada və digər ölkələrdə də dəyişməz olaraq qalır (5, s.20-39).

Primordialist nəzəriyyənin tərəfdarları bu yanaşmada həm güclü, həm də çoxlu sayda zəif amillərin olduğunu qeyd edirlər. Onlar güclü amil dedikdə, hər zaman sosial həmrəyliyə diqqəti cəlb edirlər. Belə ki, dərinin, saçların rəngi kimi digər fiziki əlamətlərlə sosial həmrəyliyin elementar formasını müəyyənləşdirən, xarici görünüşünü əks etdirən çoxlu sayda qruplar mövcuddur. Bu cür həmrəylik ümumi şəkildə xalqın gücünə əsaslanır və "biz kimik" sualı ortaya çıxdıqda ümumi düşmən, ümumi dil, ümumi tarix anlayışları meydana gəlir. Zəif amillər sırasına isə etnik qrupların hansı səbəbdən dəyişikliyə uğraması,

yenidən meydana çıxması ilə bağlı düşüncələr aiddir. Bütün bunlar da onu göstərir ki, etniklik fenomeninin çox mürəkkəb təbiəti var və etniklik xarici əlamətlərə görə izah oluna bilməz (13,s.6).

Etniklik fenomeninin mahiyyəti ilə bağlı olan nəzəriyyələrdən biri də instrumentalizm nəzəriyyəsidir. London İqtisadi Məktəbinin alimi Entoni Smitin göstərdiyinə görə, bu nəzəriyyə 1960-1970-ci illərdə Amerika Birləşmiş Ştatlarında etniklik fenomeninin təhlili ilə əlaqədar keçirilən müzakirələr zamanı gündəmə gəldi (7,s.48-49). Xüsusilə 1970-ci illərin ortalarında Qərb tədqiqatçıları arasında etniklik fenomenini hakimiyyət, status, sərvət uğrunda aparılan mübarizədə istifadə olunan alət kimi qəbul edən instrumental yanaşma geniş yayılmışdır. Etnikliyə bu yanaşmanın yaradıcıları hesab edirdilər ki, cəmiyyətdə mövcud olan insan qrupları arasındakı fərqlər hər bir qrupun etnik kimliyinin formalaşması üçün əsas ola bilər. Bu da öz növbəsində qruplararası münasibətlərin xarakterini müəyyən edir və etnik qrupları məqsədyönlü şəkildə siyasi fəaliyyətə səfərbər edir (10,s.47).

Instrumental nəzəriyyə tədqiqatçıları əsas diqqəti etnik kimliyin rəasional aspektinə yönəldirlər (2,s. 62-63). Onlar müəyyən bir vəziyyətdə insanların reaksiyasını bir növ etnikliyin düşüncəsi kimi qiymətləndirirlər. Belə vəziyyətdə isə etnik kimliyin tarixi resurslardan, o cümlədən öz məqsədlərinə nail olmaq üçün siyasi imkanlardan məqsədyönlü və özünəməxsus şəkildə istifadə etmək imkanı meydana gəlir.

Instrumentalizmin bəzi tədqiqatçıları etnik həmrəyliyin "struktur şərtlər" adlandırdıqları sosial şəraiti necə gücləndirdiyinin təhlili ilə kifayətlənirlər. Lakin digər tədqiqatçılar daha da irəli gedərək müəyyən sosial şəraitin istənilən siyasi, iqtisadi və digər sosial məqsədlərə nail olmaq üçün bir vasitə kimi etnik kimliyin rəasional strateji seçiminə necə gətirib çıxardığını təhlil edirlər ki, bu da öz növbəsində qrup həmrəyliyini gücləndirir. Bununla əlaqədar demək olar ki, instrumental konsepsiyasında siyasi yanaşma adlandırılan göstəricilər də mövcuddur və o, rəasional seçim nəzəriyyəsinə əsaslanır (10,s.48).

Rəasional seçim nəzəriyyəsinə əsaslanan bəzi instrumentalist tədqiqatçılar (Heçter, Banton) hesab edirlər ki, müxtəlif mənşəli və kökənli insanların qarşılıqlı münasibətdə olduqları situasiyalarda etnik kimliklər vəziyyətin şərtlərinə və tələblərinə uyğun olaraq qabardıla bilər, vurğulana bilər və ya gizlədilər. Elə bir vəziyyət yarana bilər ki, fərdin öz etnik kimliyini açıqlaması hər hansısa bir səbəbdən onun

mənafeyinə uyğun olsun. Məhz bu zaman insanlar öz etnik mənsubiyyətini vurğulamaqda maraqlı olurlar. Lakin digər bir situasiyada isə etnik kimliyi vurğulamaq insana sərf etmirsə, o zaman insan öz etnik mənsubiyyətini açıqlamaqda maraqlı olmur və hətta bəzən gizlədirlər. O cümlədən geyim və özünü aparma tərzində də vəziyyətə uyğun olaraq dəyişə bilər. Məhz vəziyyətə görə dəyişən bu etniklik nəzəriyyəsinə görə, liderlər etnikliyi siyasi məqsədlərinə uyğun olaraq idarə edə bilərlər. Buna görə də liderlər bu cür hallarda etniklik fenomenindən yüksək səviyyədə faydalanmağa və bu nəzəri ideyaları geniş yaymağa çalışırlar (1,s.23).

Etnik problemlərin təhlilində istifadə olunan rasionel seçim nəzəriyyəsinin tərəfdarlarından olan amerikalı tədqiqatçı Devid Leytin insanların müxtəlif qruplarda eyni vaxtda yaşayıb fəaliyyət göstərməsinə və onların hər birində müxtəlif rollar oynamasına diqqətli cəlb edir. Onun fikrincə, buna görə də hər bir insanda eyni vaxtda bir çox kimliklər - ailə, cins, sinif, dini və etnik kimliklər ortaya çıxır. Bu zaman insan vəziyyətdən asılı olaraq həmin anın ehtiyaclarına və həyat məqsədlərinə uyğun olan kimliyi seçir. Belə bir situasiyada insan mücərrəd kollektiv kimliyi üçün deyil, öz mənafeyi üçün ağılabatan seçim edir. Buradan belə nəticə çıxır ki, müxtəlif kimliklər fərdin dəyişən şəraitdən istifadə edə biləcəyi xüsusi resurs növüdür. Buna görə də kimliyə (identikliyə) fərdin öz məqsədlərinə çatması vasitələrindən biri kimi qiymət verilir. Burdan belə nəticəyə gəlmək olar ki, ayrı-ayrı fərdi kimliklərin, o cümlədən etnik və milli kimliklərin dəyişməz əsası yoxdur və ola bilməz. Hər bir şəxs öz mənafeyindən çıxış edir və bu maraqlar ona hansısa mücərrəd kollektiv kimliklərdən asılı olmayan fəaliyyət tərzini diktə edir. Leytin Baltikyanı ölkələrdə ruscillə əhalinin ehtimal olunan assimilyasiyası və Baltikyanı ölkələrin mədəniyyətinə tam inteqrasiyası ilə bağlı həssas bir konsepsiya irəli sürdü. Onun fikrincə, prestij mülahizələri təbii olaraq maddi amillərlə tamamlanır. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, etnik mənsubiyyəti seçərkən bu amillər prestijdən daha əhəmiyyətli olur və ya daha ağır gəlir. Məsələn, prestij mülahizələri bir vaxtlar Alyaskanın bir çox yerli sakinlərinə öz mənşəyini unutturdu və özlərini yerli əhalinin dominant əksəriyyəti ilə eyniləşdirməyə məcbur etdi (16). Instrumentalizmin bəzi ideyalarını qüsurlu hesab edən bəzi tədqiqatçılar hesab edirlər ki, əslində etnik fərdlərin seçimi tamamilə azad ola bilməz və etnik kimlik nisbi xarakter daşı-

mır. Digər tərəfdən isə bu nəzəriyyə irrasional etnik amilləri nəzərə almır. Bir vasitə kimi onun səmərəliliyi yalnız maraqlardan deyil, həm də etnik identikliyin emosional qavrayışlarından asılıdır (11,s.19).

1970-1980-ci illərdə primordialist və instrumentalist nəzəriyyə tərəfdarları olan tədqiqatçılar arasında gedən müzakirələr daha intensiv xarakter aldı. Bu nəzəriyyələr arasında fərq ondan ibarətdir ki, insanların mənşəyinə, qohumluğuna əhəmiyyət verən primordialist tezislər çox zaman xalqın özünü anlaması, özünü dərk etməsi, etnik ortaqlığı və birliyinin izahı ilə uyğun gəlir. Etnikliyə instrumentalist yanaşma isə daha çox siyasi elitanın strategiyalarını və motivlərini izah edir. Primordialistlər öz nəzəriyyəsi çərçivəsində etnik kimliyin dəyişdirilməsi məsələsini izah etməkdə çətinlik çəkirlər. Lakin instrumentalist yanaşma isə bu cəhətdən daha güclü görünür. Digər tərəfdən instrumentalizm tədqiqatçıları etnik kimliklərin uzun bir tarixi dövr boyunca necə və hansı səbəbdən qorunub saxlanmasını izah etməkdə çətinlik çəkirlər.

Etnikliyə dair digər yanaşma funksionalizmdir ki, onun da əsasları O. Kont və Herbert Spenser tərəfindən qoyulmuşdur. Funksionistlər etnikliyə zamanla məhdudlaşan fenomen kimi baxırlar. Bu nəzəriyyənin tərəfdarları üçün mədəniyyətin necə fəaliyyət göstərməsi, insanların hansı ehtiyaclarını ödəməsi, mədəni norma və dəyərlərin necə ötürülməsi vacibdir. Bu nəzəriyyənin tədqiqatçıları ingilis alimləri B.Malinovski və A.R.Redkliff-Braundur. İngilis antropoloqlarının başlıca predmeti daha çox tədqiq olunan cəmiyyətlərin sosial quruluşunu qohumluq sistemləri, icma, tayfa və sinfi təsisatlar şəklində öyrənməkdir. Onların fikrincə, mədəniyyətlər arasındakı fərqlər mədəniyyətlərdən asılı olmayan əsas ehtiyacların ödənilməsi üsulları ilə bağlıdır. Malinovski bu üsulları "həyatın mədəni standartı" adlandırır. Sonralar funksionalizmin bu müddəaları etnik münaqişələr üzrə bəzi tədqiqatçılar üçün "öz milli müqəddaratını təyin etmə" naminə zorakılığa və hətta terrora haqq qazandıran bir nəzəriyyənin formalaşması üçün əsas oldu (10,s. 42).

Funksionalizm etnologiyanın bütün sahələrində ilk olaraq tətbiqi xarakterini bəyan etdi. Belə ki, onun ardıcılıları Afrikadakı ingilis koloniyalarında və Britaniya Hindistanında aktual siyasi problemlərin həllini təmin etmək üçün tətbiqi elm kimi sosial antropologiyayı yaratmağa çalışdılar. Burada birinci və əsas siyasi vəzifə isə ənənəvi cəmiyyətlərin üstünlük təşkil etdiyi ərazilərdə idarəetmənin təşkili məsələsi idi.

Beləliklə, ingilis müstəmləkə siyasətində "dolaylı nəzarət" anlayışı işlənb hazırlandı ki, bu da müstəmləkə ərazilərində və burada yaşayan tayfalara və xalqlara ənənəvi hakimiyyət institutlarının köməyi ilə nəzarət etmə problemini həll edirdi (10,s.43).

Etniklik fenomeni ilə bağlı olan nəzəriyyələrdən biri də konstruktivizm nəzəriyyəsidir. Bu nəzəriyyənin əsasları 1967-ci ildə tədqiqatçılar Piter Berger və Tomas Lukman tərəfindən qoyulmuşdur. Onlar sosial reallığı qiymətləndirərək qeyd edirlər ki, insanlar birlikdə onu əhatə edən insan mühitini, onun sosial-mədəni və psixoloji təsisatlarının məcmusunda yaradırlar. Lakin bunların heç biri insanın bioloji quruluşunun məhsulu kimi başa düşülə bilməz və o, yalnız xarici sərhədləri müəyyən edir. Qeyd edək ki, xüsusilə XX əsrin 90-cı illərində konstruktivizm nəzəriyyəsi ümumi paradigma kimi diqqəti cəlb etməyə başlayır. Konstruktivizm müxtəlif qrupların əsasında dayanan etnikliyi inkar etmir, lakin etnikliyin sonrakı inkişafına cəmiyyətin sosial strukturu prizmasından qiymət verir. Konstruktiv yanaşma əvvəlcə ABŞ-də və digər immiqrant ölkələrdə daha çox populyarlıq qazandı. Bu ölkələrdə konstruktivizm nəzəriyyəsinin populyarlığı avtohton mədəniyyət daşıyıcılarının birləşmə əsasında yaratdıqları dövlət təsisatlarından ibarət olan polietnik cəmiyyətlərdən fərqli olaraq bu ölkələrdə uzun müddət etnik qrupların olmaması ilə izah edilir. Burada, əlbəttə ki, aborigen əhali istisna olunur. Etnikliyin dünya elmində ən geniş yayılmış anlayışı etnikliyi sosial identikliyin kateqoriyası, simvolik ayrı-seçkilik yolu ilə yaradılmış situasiya fenomeni kimi müəyyən edən norveçli alim F. Bartın adı ilə bağlıdır. F. Bart hesab edirdi ki, etnik sərhəd sosial həyatı istiqamətləndirir, yəni etnik sərhədlər qrup fərqliliyinin əsaslarının formalaşması üçün ən mühüm meyar kimi önə çıxır. F. Bart etnikliyi həqiqi bir əsas və sosial məzmunu malik olan kimlik kimi izah edirdi. F. Bart daha çox etnik qrupların uzun zaman ərzində nəsilən- nəslə keçməsinə və qalıcı olmasına diqqəti cəlb edir. Uzun illər belə izah olunmuşdur ki, ortaq mədəniyyət, bəzi hallarda ortaq dil, ənənələrin özəyi və ortaq təcrübəsi ilə bərabər ortaq din etnik qrupun uzun müddət davamlılığı üçün əsas yaradır. Buradan belə çıxır ki, ümumi mədəniyyətin özəyi digər qruplara qarşı sərhədlərin təməlini qoyur. Bu məntiqə görə etnik fərqlərin təbii izahı odur ki, öz-özünü qoruyub saxlayan xalqlar az və ya çox dərəcədə qonşu xalqlardan izolyasiya şəraitində yaşayırlar (1,s.24). Bu məntiqi qəbul etməyən F.

Bart hesab edirdi ki, bir qrupun ümumi mədəniyyəti, dini və dili başqaları ilə sərhədlər yarada bilməz. Əksinə, mövcud qrupun ümumi dilinə, mədəniyyətinə və dininə şərait yaradan etnik sərhədlərin olmasıdır. F.Bart göstərir ki, etnik fərqlərin meydana gəlməsi və saxlanması qrupların təcrid vəziyyətində yaşamasına görə deyil, əksinə qrupların sərhəd boyunca baş verən qarşılıqlı sosial əlaqədə yaşadıklarına görədir. Yəni etnik kimliklər bir-biri ilə qarşılıqlı münasibətdə müəyyən edilirlər (3,s.25).

Etnikliyə konstruktivist yanaşmanın digər nümayəndəsi B. Andersonun icmanın təsviri ilə bağlı konsepsiyasında etnik qrupların sosial xarakter daşmasının vacibliyi qeyd olunur. 1930-cu ildə Belçika müstəmləkəçilərinin Ruandada Tutsi/Hutu qəbilələrinin fərqlərini mal-qara sahibləri, fiziki əlamətlər və kilsə qeydləri əsasında kodifikasiya etdikdən sonra etnikliyə konstruktivist yanaşmanın tərəfdarları Ruandanı nümunə kimi qeyd edirlər. Çünki kimlik kartları yuxarıda qeyd edilən kimi hazırlandı və bu sənədlər 1994-cü il qırğınlarında əsas rol oynadı (15,s.27).

Konstruktivizmin bəzi nümayəndələri hesab edirlər ki, etnik əlamətlərin hər biri -dil, mədəniyyət və adət-ənənə müəyyən dərəcədə yalnız etniklik fenomeni üçün deyil, həm də ictimai-sosial münasibətlərin digər növləri üçün də xarakterik ola bilər. Belə yanaşma B.Anderson, V.Domingez, D. Rotşild və başqalarının tədqiqatlarında öz əksini tapmışdır (8,s.25).

Etniklik fenomeninə yuxarıda bəhs etdiyimiz yanaşmaların qarşılıqlı olmasını nəzərdə tutan və xarakterizə edən digər bir nəzəriyyə integrativ nəzəriyyə son zamanlar diqqəti cəlb edir. Bu yanaşmanın nümayəndəsi A.S. Tatunça görə, etnik sərhələri bioloji, idealist, sosial-sınıf və psixoloji olaraq birmənalı şəkildə vermək lazımdır (12,s.73).

Beləliklə, etniklik fenomeninə aid primordializm nəzəriyyəsi bioloji olaraq və dəyişməz etnik əlaqələri qəbul etdiyi halda, instrumental yanaşma daha çox etnik əlaqələrin mübahisəli və dəyişkənliyini qəbul edən postmodernizm və postkolonializm üçün daha tipikdir. Postmodernizm dedikdə, etnik kimliyin yenedən qurula bilməsi, dekonstruktə oluna bilməsi, onun daha sonra yeni məzmununda başqa bir formada meydana gələ bilməsi nəzərdə tutulur. Bu instrumental baxışa əsasən etnik kimlik bir çox digər kimlik quruluşları arasında bir konstruksiyadır. Primordialist yanaşma isə hesab edir ki, etniklik yalnız qrup əlaqələri və kollektiv kimliklərdən bəhs edən ümumi sosioloji və sosial-psixoloji nəzəriyyələrin köməyi ilə

təsvir edilə və izah edilə bilməyəcək bir unikal fenomenidir. Primordialist yanaşmaya görə, etniklik fenomeni etnikliyə aid olan xüsusi nəzəriyyə tələb edir. Instrumental yanaşma isə etniklik fenomeninin qrup əlaqələri, kimliklər və hakimiyyət haqqında ümumi ictimai elm nəzəriyyəsinin köməyi ilə çox asanlıqla izah edilə biləcəyini vurğulayır.

Açar sözlər: *etniklik, primordializm, instrumentalizm, konstruktivizm, funksionalizm.*

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Kərimi Səadət. *Azərbaycanın milli və siyasi ideologiyası haqqında. "Elm və təhsil" nəşriyyatı, Bakı, 2018, 145s.*
2. Аклаев А.Р. *Этнополитическая конфликтология. Анализ и менеджмент, М, Дело, 2005, 472с.*
3. Альтерматт У. *Этнонационализм в Европе. М, Рос.гуманит.ун-т, 2000, 367с.*
4. Бромлей Ю.В. *Очерки теории этноса. М., 1983, 390с.*
5. Буянова Н.В. *Специфика и причины этнополитического конфликта. Ученые записки Казанского Гос. Университета, 2007,с. 20-39.*
6. Гумилев Л.Н. *Этногенез и биосфера . Земли-СПБ: Питер, 1999,230с.*
7. Энтони Смит. *Национализм и модернизм: Критический обзор современных теории нации и национализма. Праксис (Серия "Новая наука политики"), 2004, 464 с.*
8. Дробизева Л.М. *Социальные проблемы межнациональных отношений в пост-советской России. М., Праксис, 2003, 320 с.*
9. Малахов В.С. *Национализм как политическая идеология. М., КДУ, 2005,320с.*
10. Тишков В.А., Шабаев Ю.П. *Этнополитология: политические функции этничности : (Учебник для вузов) Тишков В.А., Шабаев Ю. П.- М., Издательство МГУ, 2011, 376 с.*
11. Тишков В.А. *Идентичность и культурная границы. М., Наука,1997, 230 с.*
12. Татуң С. А. *Этносоциология: проблемы, перспективы преподавания. Вестн. Моск. ун-та. Сер.18. Соц. и пол.-2000, №1,с.67-77.*
13. Кочесоков Р.Х. *Этнические конфликты. Нальчик, 2007, 90 с.*
14. Donald Horowitz L. *Ethnic Groups in conflict. Berkeley, CA: University of California Press, 1985, 700p.*

15. Mamdani M. *When Victims become killers: Colonialism, Nativism and the Genocide in Rwanda. Princeton,NJ: Prinseton University Press // Theories of ethnic conflict // WWW.en.Wikipedia. org*

16. <https://cyberleninca.ru/>- Лейтин Д. *Теория политической идентичности. Этническая мобилизация и межэтническая интеграция. Москва, ЦИМО,1999,с.65-102.*

MARYAM ORUCLU

Anthropology Center of the Institute of Archeology and Anthropology of ANAS, leading researcher, associate professor

Analysis of theoretical considerations of ethnicity in the modern world

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of theoretical considerations put forward on the concept of ethnicity. Thus, in the article, the existing theories on ethnicity were grouped and extensively analyzed. Also, similar and different aspects of the theories related to the mentioned topic are examined and presented. Including the reasons of different approaches to the concept of ethnicity are examined in detail in the article. **Key words:** *ethnicity, primordialism, instrumentalism, constructivism, functionalism.*

МАРЬЯМ ОРУДЖЛУ

Ведущий научный сотрудник, доцент Центра Антропологии Института Археологии и Антропологии НАНА

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена анализу теоретических соображений, выдвинутых по поводу понятия этничности. Таким образом, в статье сгруппированы и подробно проанализированы существующие теории этничности. Также были рассмотрены сходные и различные аспекты теорий, связанных с упомянутой темой, в отношении этнической принадлежности. В том числе в статье подробно рассматриваются причины различных подходов к понятию этничность.

Ключевые слова: *этничность, примордиализм, инструментализм, конструктивизм, функционализм.*